

Kantçı Töz-ilinek Kategorisinden Hegelci Yabancılaşma Kavramına, Unutulan Bağlantı: Fichte'de Bilincin Yabancılaşması

Emre BİLGİÇ*

Makale Geliş / Recieved:24.04.2019
Makale Kabul / Accepted:26.05.2019

Öz

Bu makalede, Fichte'nin yabancılaşma terimiyle neyi ifade ettiğini ve bu yolla yabancılaşma kavramının, Kant ve Hegel arasında önemli bir bağlantıya işaret ettiğini gösteriyoruz. Fichte, yabancılaşma kavramının felsefi temellerini inşa eden ilk filozoflardan olsa da yabancılaşma deyince akla ilk Hegel gelir. Literatürde, Hegelci yabancılaşma kavramı hakkındaki çalışmalara sıklıkla rastlanırken, Fichte'de yabancılaşma kavramını inceleyen çalışma bulmak oldukça zordur. Literatürdeki bu açığı kapatma gayesiyle yazdığımız bu makalede, yabancılaşma kavrayışımızın derinleşmesine de katkı sunmayı amaçlıyoruz. Bu çalışmada, bilincin yabancılaşmasının 'ben' idealine yabancı olmak anlamına geldiğini; 'ben'in, Kant'ta bir mantık illüzyonuyken, Fichte'de bütün olgusal dünyaya içeriğini veren şeye dönüştüğünü; yabancılaşma olgusunun, Kantçı ilişki kategorilerinin 'ben bilinci' üzerinden yeniden düzenlenmesinde kendini gösterdiğini ve Fichte'nin yabancılaşma terimini sadece töz-ilinek kategorisi bağlamında ifade ettiğini gösteriyoruz. Ardından, Hegelci ve Fichteci yabancılaşma anlayışlarını karşılaştırıyoruz. Sonuçta, Fichte'nin, yabancılaşmayı, bilincin özgür etkinlik olduğunu anlayamaması olarak; özel bağlamda ise, yabancılaşmayı, 'ben'in kendini, itkilere sahip bir töz olarak koyması olarak ele aldığını gösteriyoruz. Bu anlamda yabancılaşmanın itkileri yadsıyan sonsuz bir çaba içerisine girmekle aşılabildiğini ve 'ben'in kendini sonsuz bir çaba olarak tanıdığını belirtiyoruz. Hegel'in, yabancılaşma kavramını tarihselleştirerek, Fichte'nin eylemsellik vurgusunu ilişkisellik vurgusuna çevirdiğini ve iki filozofun da, bilinci töz olarak değil, ilişkisellik veya eylem olarak anlayarak yabancılaşmayı aştığını savlıyoruz.

Kant ahlaki ve empirik dünyayı bir araya getmeyecek şekilde ayırmakta ve bu iki dünyanın birleşmesini bir umuda bağlamakta; Fichte onları birleştirmek için 'ben'i sonsuz bir çaba olarak anlamaktadır. Hegel ise Fichte'nin sonsuz çabasını, tarih içinde gerçekleşebilen sonlu

* Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü; e-bilgi@outlook.com.Orcid: 0000-0003-1392-5320.

Künye: BİLGİÇ, Emre. (2019). Kantçı Töz-ilinek Kategorisinden Hegelci Yabancılaşma Kavramına, Unutulan Bağlantı: Fichte'de Bilincin Yabancılaşması. *Dört Öge*, 15, 123-140. <http://dergipark.gov.tr/dortoge>.

bir çabaya çevirerek efendiyi yok etmektedir, ancak efendi hayattaysa bu tespit, yabancılaşmayı aşmanın önüne geçecek bir eylemsizlik anlamına gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kant, Fichte, Hegel, yabancılaşma, bilinç, özbilinç.

The Lost Link Between the Kantian Category of Substance–Accident and the Hegelian Concept of Alienation: Fichte’s Notion of Alienation of Consciousness

Abstract

In this article, I demonstrate the link Fichte’s understanding of alienation provides between Kant’s and Hegel’s notions of alienation. Although Fichte is among the philosophers that first coined ‘alienation,’ the concept is often attributed to Hegel. While works on the Hegelian concept of alienation are abundant, there are hardly any studies on alienation in Fichte. This article redresses this lack and deepens our understanding of alienation. To this end, I show that alienation of consciousness means being alien to an ideal ‘I’; while ‘I’ is a logical illusion in Kant, in Fichte it provides content to the factual world; alienation reorganizes the Kantian relation categories through ‘I–consciousness’; and for Fichte alienation is only a fact in the context of substance–accident category. Then I compare the Hegelian and Fichtean notions of alienation. In conclusion, I show that for Fichte, alienation is failure of consciousness to realize itself as free activity and specifically it means self positing itself as a substance with accidents. Alienation is overcome through an infinite effort to negate accidents. I argue that Hegel’s historicization of alienation shifts the Fichtean emphasis on activity to relationality and both philosophers take consciousness as relationality or activity, rather than as substance.

Kant divides the ethical and empirical worlds in such a way that their reunion seems impossible—though he leaves some space for such hope; while Fichte understands ‘I’ as an infinite effort to accomplish such reunion. Hegel, however, destroys the master and turns the Fichtean infinite effort into a historical finite effort—yet, I claim, if the master survives, this equals inaction that frustrates overcoming of alienation.

Keywords: Kant, Fichte, Hegel, alienation, consciousness, self-consciousness.

Giriş

Yabancılaşma terimi, bilinç açısından ele alındığında, bir sürece, bir duruma veya bir duyguya gönderme yapar. Bu göndermelerin aynı terimle yapılabilmesini sağlayan ortak bir özellik arandığında, bu ortaklığın kendini tanıma olanağı bulunan bir bilincin kendisini tanıyamaması ile ilgili olduğu görülür. Yani bu terim içinde bir idealizm barındırır. Bilincin ‘ideal ben’ine yabancı olduğu bir duruma geçiş sürecini, ideal olmayan yanlış bir bilinç durumunda bulunuşunu veya bu bilinç durumunun içinde bulunmasından kaynaklanan huzursuzluğu yabancılaşma olarak adlandırıyorum.

Bir bilinç durumunun yabancılaşmış olduğunun tespiti, onun, kendi bilincine bütünüyle varmış bir bilinç ile karşılaştırıldığını önsel olarak kabul eder. Tam bir öz bilinç, kendi üzerine sentez yapılma olasılığını ortadan kaldıracacağı için¹; yabancılaşma sürecine girecek ya da yabancılaşma duygusu yaşayacak bilincin, bu sürece girmeden ya da bu duyguyu yaşamadan önce tam bir öz bilince sahip olabileceği düşünülemez. Bunun yanında, bu bilincin süreç sonunda öz bilincini bütünüyle elde edebilme ihtimali var olmalıdır. Bu, yabancılaşma teriminin, bilincin bir ideale olan ilişkisini gösterdiği kabulüne dayanıyor. Bunu kabul etmediğimizde bu terimin değişim terimi ile arasında herhangi bir fark kalmamaktadır. Bu yüzden yabancılaşma, yabancılaşmanın olmadığı bir noktada sonlanmalıdır. Mutlak öz bilinç anlamına gelecek nihai bir nokta olmasa bile yabancılaşma teriminin anlam kazanması böyle bir idealin ortaya konmasına bağlıdır. Diğer bir deyişle kendisinin tam anlamıyla bilincinde olan ideal bir ben tasarlanmak zorundadır.

Yabancılaşma teriminin bir ideal ile olan ilişkisinde ideal olmayı temsil etmesi bu terimle açıklanan her olgunun mutlak anlamda olumsuz olduğunu göstermemektedir. Elbette ki bu olgular ideal olmamanın verdiği içsel çatışma durumlarını ve o an içinde bulunulan bilinç durumunun yadsınması olarak olumsuz bir anlam taşımaktadır ancak yabancılaşma aynı zamanda ideale giden bir yol olma anlamında, bilincin kendi anlayışının belirli bilinç düzeylerinden daha üst bilinç düzeylerine geçerek değiştiği bir sürece işaret ettiği ve aynı zamanda rahatsızlık verici bir deneyim olarak, yanlış bilinç durumunun aşılması için gerekli motivasyonu sağladığı düşünüldüğünde olumlu anlamlara da sahiptir. Buna ek olarak yabancılaşma olgusunun olumsuzluğu, yabancılaşmış bir bilincin huzursuzluğu üzerinden anlamlandırılacaksa, bilincin yabancılaşmış olduğu ancak bunu bir duygu olarak hissetmediği nötr bir durumunu da hesaba katmamız gerekecektir.² Öyleyse ya-

1 Yabancılaşma terimi, ilk bakışta, kendini tanıma halinden kendini tanıyamama haline geçiş sürecini gösterir gibi görünmektedir. Olumlu olandan olumsuz olana geçişi ifade eden böyle bir yaklaşım, bir varlığın belirli etkilenimler sonucu özünü yitirmesi ve kendini, kendi olarak görememesini ifade eder. Kökleri Plotinus'a kadar götürülebilecek böyle bir yaklaşımın en önemli örneklerinden birini Rousseau'da (2003) görüyoruz. Ona göre, insan toplumsal yaşama girdiğinde doğaya ait olan özünü yitirir. Ben bu durumu yabancılaşma terimi yerine yozlaşma terimiyle ifade etmeyi tercih ediyorum. Çünkü, yabancılaşmayı, bilincin yabancılaşması olarak ele aldığımızda; tam bir öz bilincin birtakım dolaylımlar sonucu elde edilebileceğini kabul edersek; ilksel bilincin öz bilinç olamayacağını ve böylelikle kendini tanımayan bir bilincin ideal olarak tasarlanamayacağını kabul etmemiz gerekir. Bu kabul yabancılaşmanın ideal olandan bir uzaklaşma olamayacağını ve yabancılaşma terimi ile ifade edilecek sürecin olumsuzdan olumluya doğru ilerleyen bir süreç olması gerektiğini ortaya koyar.

2 Hegel'de Stoacı bilinç ve Fichte'de özgürlüğü istemeyen kişinin bilinci bu tarz bilinçlerdir. Bu bilinç durumuna örnek olarak bütün asimile olmuş bilinçler düşünülebilir. Ezilen siyahin, beyazın aklıyla düşünmesi; dayak yiyen kadının 'Kocamdır, sever de döver de' demesi; hayatında hiçbir zaman araba sahibi olamayacak birinin, ülkesinde elektrikli araba üretilmesine sevinmesi gibi durumları düşündüğümüzde, yabancılaşmanın, yabancılaşma duygusu hissedilmeden gerçekleşebileceği hatta bu durumun daha sık rastlanan bir yabancılaşma biçimi olduğu açık gibidir.

bancılaşma olgusu hissedilen bir bilinç durumuna indirgenemez. Bir bilincin yabancılaşmış olduğunun tespiti daha üst bir bilinç düzeyinde olduğu düşünülecek bir varlık tarafından yapılın ya da yapılmasın bu durum varsayımsal olarak ortaya konabilir. Yani yabancılaşma olgusu, yabancılaşma duygusu yaşamayan huzurlu bir bilinç durumunu da ifade edebilir.

Yabancılaşma terimi, ister bilincin durum değişikliğiyle ilgili bir sürecin, ister içinde bulunulan bilinç durumunun yanlış bir bilinç durumu olduğunun, isterse de bir duygunun ifadesi olsun; bir bilgi iddiasını içinde taşır. Bir şeye yabancılaşma o şeyin en az iki farklı biçimde bilindiğini söyler: İdeal ve ideal olmayan olarak. Bir bilincin yabancılaştığı iddiası, bu bilincin, ideal bilinç düzeyi ile karşılaştırılabileceği bir zemine sahip olunduğu iddiasını içerdiğinden; bir bilincin yabancılaşmış olduğu yargısının öznel bir yargı olmaktan fazlası olduğu iddia edilecekse bu karşılaştırma en üst bilincin duruş noktasından yapılmalıdır ve sadece bu şekilde yabancılaşmanın nesnel görünümleri ortaya konabilir. Bu duruş noktası, hem Fichte hem de Hegel için, kendi duruş noktaları olan felsefi bilincin duruş noktasıdır.

Yabancılaşma terimini felsefi anlamda temellendiren filozoflar denildiğinde ilk akla gelen filozoflar Hegel ve Marx'tır. Bu filozofların ortak özelliği olarak diyalektiği esas almaları, yabancılaşma kavramını temellendirmelerini zorunlu kılmıştır. Çünkü diyalektik, bilincin kendisini, kendini olumsuzlayarak gerçekleştirdiğini ve gelişimin yalnızca bu olumsuzlama ile mümkün olduğunu söyler. Bilinç yalnızca kendini olumsuzlayamayacağı bir aşamaya geldiğinde kendisinin tam anlamıyla bilincine varabilir. Diyalektik içerisinde bu şekilde temellenen yabancılaşma kavramının ilk felsefi temelini, diyalektik anlayışın da öncülerinden kabul edilen Fichte'nin atması bu anlamda kayda değerdir.

Fichte'de yabancılaşma terimiyle karşılanabilecek durum ve süreçlere rastlanmakla birlikte, kendi felsefesinin temellerini atmış olduğu *Wissenschaftslehre* eserinin teorik bölümünde, yabancılaşma terimi çok özel bir anlamda kullanılır: Karşılıklı ilişkinin temeli özgür aktiviteyse yani bu karşılıklı ilişkiyi olanaklı kılan biçim özgür aktivite tarafından belirleniyorsa; bu karşılıklı ilişki töz-ilinek ilişkisi biçiminde olduğunda, yabancılaşma ortaya çıkar (Fichte, 1982, s. 150-155).

[Bu ilişkide] aktivite mutlak bütünsellik aracılığıyla sınırlandırılmış olarak koyulur; yani sınır tarafından mutlak bütünselliğin dışında bırakılan kısım, ondan eksilen kısım olarak, sınırlandırılmış aktivitenin koyuşunda koyulmamış olarak koyulur. Böylelikle bu karşılıklı ilişkinin saf biçimsel karakteri bir koyma yoluyla koymamadır. Eksilen kısım mutlak bütünsellikte koyulsa da; sınırlandırılmış aktivitede koyulamaz; bu ilişkide o koyulmamış olarak koyulur (Fichte, 1982, s. 153).

Bu açaıklamayı töz-ilinek ilişkisi üzerinden daha açık kılmak gerekirse, hareketi töz-ilinek ilişkisi içerisinde anlamak ilineği hem kabul etmek hem de reddetmek anlamına gelecektir. Bu ilişkide ilinek töz'e bağlı olarak koyulur ama töz-

zün koyuluşunda koyulmamıştır. Bu kategoriyi önsel olarak kabul eden bir anlayış, doğallıkla, düşünen ile düşünülen şey arasında bir ayrıma gideceğinden; Kantçı anlamda ‘ben bilinci’ olarak ‘ben düşünüyorum’, ‘ben’in düşündüğü şey ile olan bağlantısından kopuk olarak ele alınacaktır. Bunun yanında, düşünülen şeyin hem ‘ben’ ile ilişkisinde var oluşu hem de ‘ben’e ait olarak görülmemesi ve ilinekler, yani düşünülen şeyler, olmadığında da ‘ben düşünüyorum’un herhangi bir anlamının bulunmaması Fichteci yabancılaşma kavramına temel oluşturur. Yani, Fichte’de yabancılaşma, Kant’ta ilineğin ‘ben bilinci’nden koparıldığı bir belirlenime denk düşen, töz-ilinek ilişkisinde ortaya çıkmaktadır.

Kant’ta töz-ilinek ilişkisinin anlama yetisinin kategorilerinden biri olduğu görülür ve bilinç gözü çokluğunu bu kategoriler aracılığıyla anlaşılır kılarken bu kategorilerin dışına çıkarak düşünmek kişi için imkansızdır (Kant, 1998, par. B106-107, A81). Kant’ın anlama yetisi kategorilerini ‘ben ilkesi’nden türeten Fichte için de töz-ilinek kategorisinden bağımsız bir şekilde düşünmek empirik bilinç için imkânsız görünmektedir. Öyleyse yabancılaşmanın aşılması da bu bilinç düzeyinden, mutlağın bakış açısı anlamına gelen felsefi bilinç düzeyine geçilmesiyle mümkün hale gelir.

Fichte’deki empirik bilincin ötesine geçip özne-nesne özdeşliğinin bilgisine ulaşarak felsefi bilince ulaşma temasını Hegel de benimser. Onu Fichte’den farklı kılan, bilinci, empirik bilinç ve felsefi bilinç olarak iki keskin parçaya ayırmak yerine, farklı yabancılaşma düzeylerine sahip farklı bilinç biçimlerini ortaya koymasındır. Böylelikle Hegel’in tarihsel ve fenomenolojik bilinç çözümlemesi köklerini Fichte’den alan bir özelliğe sahip olmakla birlikte onun, işin içine zamanın da katılarak, bir tür genişletilmesi olduğu görülür. Fichte’nin bilinci fenomenolojik bir gelişim içerisinde incelememesi, bu iki bilinç biçiminin, empirik bilinç ve felsefi bilincin, nerede ayrıldığını ve neden ayrı durduğunu göstermesini zorunlu kılmıştır. Fichte bunu kişilerin iki farklı mizaca sahip olduğunu söyleyerek ortaya koymaya çalışır (1982, s. 15). Bu çözümlemeye göre özgürlüğü istemeyen insanlara empirik bilinç yeteceği için onun ötesinde bir ‘ben ideali’ kurmak onlar için gereksizdir. Diğer yandan, özgürlük isteyen kişi empirik bilincin sınırlarını olumsuzlamak isteyecek ve o bu sınırları bir huzursuzluk olarak deneyimleyecektir. Bu kişi yabancılaşmayı aşmak için sonsuz bir çabaya girerken, kendisini sonsuz bir çaba ve eylem olarak anlayacak ve böylece kendini tanımış olacaktır.

Son olarak yabancılaşmanın aşılması anlamına gelen felsefi bilinç, Fichte ve Hegel’de farklı referanslara sahiptir. Fichte, yabancılaşmayı, ahlak yasasının mutlak bilgisi anlamına gelen zihinsel görüşle aşmayı dener; ancak, bu görüş ‘ben olmayan’ı aşmaya yönelik mutlak çaba anlamına geldiğinden, bu çaba amacına ulaşmadan sonsuza kadar devam etmek zorundadır. Empirik bilinci aşmaya yönelik bu çaba, sonuca ulaştığı takdirde ortada ne empirik bilinç ne de felsefi bilinç kalacaktır. Öyleyse dar anlamıyla yabancılaşma (Fichte’de), töz-ilinek kategorisinin tümüyle

ortadan kaldırılması ile değil, bu kategoriyi ortadan kaldırmayı amaçlayan çabanın bilinciyle kendini özgür bir eylem olarak tanımlamakla aşılmaya çalışılır. Bunun yanında, bilinç yine de empirik görüşle görmeye, varlığa töz-ilinek kategorisiyle bakmaya devam edecektir. Daha açık kılmak gerekirse, kişi itkilerini kendi itkileri olarak görmeye devam edecek ancak onu aşmaya çalıştığında özgür bir eylem olduğunu da bilecektir. Hegel'de ise yabancılaşma, özbilincin, diğer özbilinçler tarafından tanındığı akılsal bir devlette, özgürlüğün nesnel olarak örgütlenmesiyle aşılır. Yabancılaşmayı aşması sayesinde bilinç, kendi tarihinde kendi yabancılaşmasını betimleme özgürlüğünü de kazanmış olur.

1. Anlama Yetisi Kategorilerinin Kökeni Olarak 'Ben Bilinci'

Hegel'e göre Fichte felsefesi tamamlanışı içindeki Kantçı felsefedir ve Kantçı felsefenin bir dizge içerisinde daha mantıklı bir yolda öne sürümüdür (Hegel, Fichte [*Felsefe Tarihi Üzerine Dersler*], 2006, s. 462). Fichte en temelde Kant'ın hesabını veremediği 'kendinde şey'i, teorik ve pratik felsefeyi birleştirerek ortadan kaldırmayı hedefler. Fichte, teorik alanın pratik alanı açıklamak için gerekli olduğunu ancak pratik alan karşısında bir önceliği olmadığını öne sürerek, felsefesinin en temel ilkesini pratik bir ilke olan 'ben ilkesi' üzerine kurar. Fichte, böyle bir çözümlenmeyle teorik alan-pratik alan ikilemini ortadan kaldırarak teorik alanı pratik alan içerisinde eritir. Hegel'in de öne sürdüğü gibi Fichte, özne-nesne özdeşliğini, nesneyi özne içinde eriterek, öznel bir özne-nesne özdeşliği olarak kurar (Hegel, Fichte'nin Dizgesinin Açınımı, 2006, s. 436). Böylelikle teorik alan ve nesne, 'ben'in kendi bilincine varması için bir araç konumuna indirgenirken, teorik alanın kökeni de 'ben bilinci' olarak belirlenmiş olur.

Kant'ta, teorik alana ait olan, anlama yetisi kategorilerinin işlevi, görü çokluğunu anlaşılır kılmaktır ve akıl bu kategoriler ile yargıda bulunur. Bu kategorilerden biri konumundaki töz-ilinek kategorisi, görü çokluğunu, belirli bir ilinekler çokluğu olarak ve bu ilineklere kazara taşıyan öznelere olduğu bir ilişki içerisinde bilince verilmesini sağlar. Töz-ilinek kategorisinin bir ilişki kategorisi olduğu ve tözün kendisinin bir kategori olmadığı unutulmamalıdır. Her anlama yetisi kategorisinin olduğu gibi bu kategorinin de nesneyi temsil etmesi, hayal gücünün duyusallık ve anlama yetisi arasında kuracağı aşkınsal bir şemaya bağlıdır (Kant, 1998, par. B177-178, A139). Böyle bir şema, kategorilerin zaman sayesinde nesnel bir kullanıma erişmesini sağlar. Töz-ilinek kategorisi zaman ile beraber düşünüldüğünde ortaya çıkan tablo şu şekildedir:

Görünüşler, hem eşzamanlılık hem de ardışıklığın sadece onda temsil edilebildiği bir dayanak olarak (içsel görünümün kalıcı biçimi olarak) zamandadır...bütün değişim ve eşzamanlılık, görünüşlerin zamanla olan ilişkisi aracılığıyla kavranabilir... Görünüş çokluğunu yakalayışımız daima ardışıktır ve bu nedenle daima değişir. Bu yüzden, buradan, deneyimin nesnesi olarak görü çokluğunun ardışık

mı yoksa eşzamanlı mı olduğunu, bir şey daima var olan bir şeyi temellendirmeden belirleyemeyiz... Değişim zamanın kendisini değil zamandaki görünüşleri etkiler... zamanın kendisi zamanda kavranamaz; bu nedenle bu kalıcı şey, bütün zaman belirlenimlerinin dayanağıdır, sonuç olarak [zaman], algıların sentetik birliğinin olanağının, yani deneyimin, koşuludur ve bu kalıcı şeyde, zamandaki bütün varlık ve değişim, sürüp gitmeye devam eden varlığın yalnızca bir kipi olarak görülebilecektir. Bu nedenle bütün görünüşlerde sürüp giden şey, nesnenin kendisidir yani tözdür, ama değişen ya da değişebilme olanağı bulunan her şey, yalnızca içinde töz ya da tözlerin var olduğu biçime böylelikle onların belirlenimlerine aittir (Kant, 1998, par. B225-227, A182-A184).

Kant *Birinci Eleştiri*'sinde kaleme aldığı deneyimin analogilerinden birincisinde tözün kalıcılığı ilkesini ele alır. Tözün kalıcılığını önce zamanda kalıcılık olarak anlatır ve zamanın bir töz gibi işlediğini söyler. Ardından kalıcı olanın, ilneklerin taşıyıcısı olan nesnenin kendisi olduğu ifadesinde bulunur. Bu şu şekilde yorumlanmalıdır: Bir nesneyi bir bütünlük içerisinde düşündüğümüzde, aslında o nesnenin kendisini bir töz olarak düşünürüz ve onun sürekli değişen özelliklerini onun ilineği olarak varsayabiliriz. Burada nesneye bütünlüğünü veren şeyin de yine duyusallığımızın görü formu olan zaman olduğu ortadadır. Öyleyse zaman, 'ben'deki kalıcı görü formu olarak hem 'ben'in kendi birliğini hem de nesnelere 'ben'deki birliğini sağlar gibi görünmektedir. Kantçı anlamda, biz kendimizi bir töz-ilinek ilişkisi içerisinde töz olarak anlamak zorundayızdır. Bunun yanında 'ben'in de düşündüğü şey olmadan yani ilineği olmadan kavranamayacağı düşünüldüğünde, 'ben'in varlığı da kanıtlanamayacak sadece mantıksal olarak varsayılacaktır. Yani bir töz olarak 'ben', tasım biçimlerinin görünüm sentetik birliğine uygulanmasıyla elde edilecek mantıksal bir ide olacaktır.³ Kant'ın hiçlik kavramı tablosunda⁴ 'ben', nesnesi olmayan boş bir kavram olarak hiçliğe denk düşecektir.

Ruh idesinin yalınlığında düşünülemez bir soyutlama, Kant'ın deyişimiyle mantıksal bir illüzyon, olduğu ortadadır. Her tasarımıma eşlik etmek zorunda olan bir 'ben düşünüyorum', deneyimi temellendirse bile ne kanıtlanabilir ne de onun herhangi bir içeriği vardır. Aksine bu mantıksal ideye bir içerik verilmeye çalışıldığında, yani o bir kavramla karıştırıldığında ya da diğer bir deyişle 'ben' kavranmaya çalışıldığında, akıl paralojizme düşecektir (Kant, 1998, par. B419-428). En nihayetinde Kant'ta 'ben bilinci' düzenleyici bir işleve sahip mantıksal bir ide olmak zorunda olacaktır. Kartezyen problem geçerliliğini korumaktadır. 'Ben' düşünüyor olarak düşündüklerinden bağımsız olarak koyulduğunda bu ister gerçek

3 Kant'ta ruh idesi, tasarımdaki her ilişkinin tasım biçimleri sayesinde bir özneyle ilişki içerisinde anlaşılması ve böylelikle düşünen öznenin mutlak birliğine ulaşılmasıyla elde edilir. Bu onun aşkınsal bir ide olduğu anlamına gelir ve aşkınsal idelerden nesnel çıkarımlar yapmak imkansızdır ve zaten bu idelerin nesneyle de bir ilgisi bulunmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için (Kant, 1998, par. B390-396, A333-338).

4 Bu tablo hakkında ayrıntılı bilgi için ilgili kısma bakabilirsiniz (Kant, 1998, par. A292).

bir ruh isterse de transandantal bir ide olarak görülsün, bir tür düalizme düşülecektir. Varlığa düalist bir bakış, yabancılaşma kavramını ortaya koyamaz, çünkü bu bakışın kendisi iki farklı alanın birbirine birleşmeyecek şekilde yabancı olduğunu söyler ve yabancılaşma olarak da kavranabilecek bu durum, asla değişmeyecek bir durum olarak kavranır. Bu sebeple yabancılaşma kavramının felsefi temellerini inşa etme işi, bu düalizmin ötesine geçmeye çalışan Fichte'ye kalmıştır.

2. Fichte'de Yabancılaşma

Fichte'de yabancılaşma olgusu en temelde Davidov'un da dediği gibi 'mutlak ben'in 'empirik ben' ile olan ilişkisinde ortaya çıkmaktadır (1997, s. 58). 'Ben'in kendini bilmesi, bir 'ben-olmayan'ın ortaya koyulması aracılığıyla, gerçekliğin 'ben' ve 'ben-olmayan' arasında paylaşıldığı bir alanda ortaya çıkacak empirik bir bilinçte mümkün hale gelecektir; 'ben' kendisini kendi yalınlığında bilemeyecek ve bu bilinç yabancılaşmış bir bilince karşılık gelecektir. 'Ben'in, empirik anlamda sadece bir dolayım yoluyla biliniyor oluşu; Fichte'nin pratik yaşamı Kantçı anlamda teorik alanın sınırlarına hapsettiği takdirde, bu yaşamın özgür bir yaşam olamayacağını düşünmesine yol açmıştır. Böyle bir yaşamda 'ben'in sürekli olarak 'ben-olmayan'ın sınırları tarafından belirleneceği düşüncesi, Fichte'nin felsefenin ilk ilkesini, bir özgürlük ilkesi olan 'ben ilkesi' olarak belirlemesine neden olmuştur. 'Ben'in, 'ben-olmayan'ı ortaya koyarak kendisini sınırladığı gösterilmeye çalışılmıştır. Fichte, bu sebeple, herkesin dolaysızca erişebileceği 'Biliyorum, çünkü eyliyorum' anlamına gelen zihinsel görüşü kabul etmiş ve bu görünümün, bilincin her anında var olduğunu iddia etmiştir (1982, s. 38). Fichte zihinsel görünümün duyu görüşüyle bir arada işlediğini ve bunun da ancak içimizdeki ahlak yasasıyla ortaya çıkacak eylem kavramında anlam bulduğunu söyleyerek; eylemimize direnen dünyayı duysal dünya, eylemimiz aracılığıyla ortaya çıkan dünyayı anlaşılır dünya olarak tanımlamıştır (1982, s. 38, 41). Fichte, duyulur dünya ve anlaşılır dünyayı birleştirecek olan şeyin kendi özgür eylemimizin bilincinde olmak olduğunu düşünerek 'ben bilinci'ni bütün felsefi sisteminin en başına koymuştur ve sistemini bu ilkeden türetmiştir. 'Ben'in kendini sınırlayarak olumsuzlayabilmesi, yani onun kendi olumsuzlamasını içinde taşıması, Fichte'yi hem diyalektiğin hem de yabancılaşma kavramının öncülerinden yapmıştır.

2.1. Fichte'de Genel Olarak Yabancılaşma

Fichte'de bir süreç olarak yabancılaşma, 'ben'in kendini olumsuzlayarak 'ben-olmayan'ı ortaya koyması; bir durum olarak ise empirik bilincin, içinde bulunmuş olduğu kendini tanıyamama durumudur. Bu tanıyamama durumu kendini, kendisinin ortaya koymuş olduğu 'ben-olmayan' tarafından belirlenen, özgür olmayan bir 'ben' olarak görme durumudur yani özgürlüğünün farkına varmamaktır. Bir duygu olarak yabancılaşma ise, varlığa empirik bilincin duruş noktasından bakmanın bilince getirebileceği huzursuzluk olarak düşünülebilir. Bunun yanında böyle

bir huzursuzluğu, Fichte'nin sınıflandırmasına göre özgür olmak istemeyen mizaçtaki⁵ insanların hissetmeyeceği ortadadır. Aksine bu insan tipi böyle bir belirlenimi korumak için elinden geleni yapacaktır. Çünkü özgür aktivitenin karşılıklı belirlenimi belirlediğini mizaçları gereği düşünmeyecekler ve var olmalarının gerekçesini 'ben-olmayan' tarafından belirlenmeleri olarak varsaydıklarından, 'ben-olmayan' a sıkı sıkıya sarılacaklardır. Amaçlarının doğa tarafından belirlendiğini düşünen bu insanlar, amaç koyma özgürlüğü olmadığını düşünerek ya düşük itkilerinin peşinden koşacaktır ya da diğerlerinin onun için koymuş olduğu amaçları sorgulamaksızın kabul edecektir.

2.2. Fichte'de Özel Anlamıyla Yabancılaşma

Fichte'de teorik alana gerçekliğini veren alanın 'ben bilinci' olduğu düşünüldüğünde, Kant'ın töz-ilinek kategorisinin de 'ben bilinci'nden türetilbileceği kolayca anlaşılabilir. Ben kendisinin bilincine, 'empirik ben'in 'ben-olmayan'la ilişkisinde varmaktadır. Bu durumun devam etmesi için 'empirik benler' ile 'ben-olmayan' arasındaki ilişkide taraflardan birinin diğerini yok etmemesi gerekir. Bu ilişki, tarafların her birinin birbirini sınırladığını ancak yok edemediğini gösteren karşılıklı-belirlenim kategorisini ortaya çıkarır (1982, s. 126-127). Karşılıklı belirlenim kategorisi, özgür aktivite ile çeliştiğinden; hem karşılıklı-belirlenim kategorisinin özgür aktiviteyi belirlediği hem de özgür aktivitenin karşılıklı-belirlenimi belirlediği olasılıkları ayrı ayrı ele alan Fichte, bu her iki durumu da karşılıklı ilişki kategorisinin tikel biçimleri olarak düşündüğü neden-etki kategorisi ve töz-ilinek kategorisi açısından değerlendirerek bir sentez oluşturmaya çalışır (1982, s. 143-195). Fichte'de yabancılaşma terimiyle özgür aktivitenin, karşılıklı ilişki kategorisinin tikel biçimlerinden töz-ilinek ilişkisini belirlediği durumda karşılaşıyoruz (1982, s. 154). Burada yabancılaşma, özgür bir aktivitenin bir tözün ilinekleriyle sınırlandığı bir duruma işaret eder. Mutlak bütünsellik, neden-etki ilişkisinde olduğu şekilde taraflardan birinin diğerini dışladığı bir ilişki biçiminden ziyade sınırın tözün taşıdığı özelliğiyle koyulduğu bir ilişki biçimine göndermede bulunur.⁶ Bu özel anlamıyla yabancılaşma, töz olarak koyulan varlığın kendi özelliğiyle sınırlanması ve aynı zamanda bu özelliğin onun dışında bırakılması yoluyla ortaya çıkar. Bu durumda onun dışarıda bırakılan parçasının

5 Fichte'ye göre insanlar, özgürlüğe yaklaşımına paralel olarak iki gruba ayrılır. Kendisini sadece başkasının gözünden okuyan insan, kendisini sürekli bir belirlenim altında görecektir ve benliğini sadece tepkisel bir biçimde oluşturacaktır. Bu tip insanlar bir başkası için var olmaktan kurtulamazlar. Böylelikle onların edimleri yaratıcı da olamayacaktır. Özgürlüğü isteyen insan ise kendisine inanır ve eğilimlerinin dışına çıkmaya çalışır. Başkalarının onun için koymuş olduğu hedeflere koşmak, onun için kendi öz yeterliliğini yok etmek anlamına gelecektir (1982, s. 15).

6 Fichte'de, neden-etki kategorisi çerçevesinde 'bir koyma-olmayan aracılığıyla bir koymadan' söz edilirken aktarım terimi; töz-ilinek kategorisi çerçevesinde 'koyulmamış olarak koyulan' bir parçadan söz edilirken yabancılaşma terimi kullanılmaktadır (1982, s. 152,154.).

bir 'ben-olmayan' olarak koyuluşu ve bu parçanın aynı zamanda 'ben'e ait oluşu uzlaştırılmayacak ve bilinç özgür olmak istiyorsa kendini, kendi ilineğini aşmaya çalışacağı bir çaba içerisinde bulacaktır. Bu anlamda yabancılaşma, töz-ilinek kategorisi üzerinden ele alındığında, kişinin kendi eğilimlerini yadsımasıyla aşılmaya çalışılacaktır.

Fichte'de yabancılaşmanın aşılabileceği düşüncesini, bilincin empirik bilincin ötesine geçebileceği düşüncesinden kolaylıkla çıkarabiliriz. Kant'ta *a priori* görü biçimleri uzay ve mekân ile sınırlıyken, Fichte, duyusallıktan bağımsız zihinsel bir görü olduğunu ve bu görüyle empirik bilincin ötesine geçebileceğimizi düşünür. Bu görü, kendi özgür eyleminin bilincinde olmak anlamına gelebilir ki böyle bir bilmenin mutlak bir bilme olacağı düşünülür. Aslında bu görü, 'Ben=Ben' anlamına gelirken, bu görünün eylemimizin özgür olduğunu söylemekten ziyade, özgür eylemin kendisi olduğumuzu söylediğini düşünmeliyiz. Çünkü töz-ilinek kategorisi her ne kadar eylem ve eyleyeni ayırsa da böyle bir ayırım felsefi bilince uygun düşmez ve Fichte bu durumu *Tathandlung*⁷ terimiyle açıkça ortaya koymaktadır. Bu terim eylem ve sonucun bir ve aynı olduğunu gösterir. Felsefi bilinç bu şekilde tanımlandığında açıktır ki, töz ve ilinek eylemi anlamak için ideal unsurlar olarak koyulmuştur. Kant'a dönüldüğünde ise bir nesnenin duyusal olmayan görüsü anlamına gelecek olan zihinsel görü numen alanına aittir ve bilme yetimizin tümüyle dışındadır (Kant, 1998, par. B307-308). Böylelikle Fichte'de mutlak bilme anlamına gelecek zihinsel görü Kant'ta varsayılabilir ama asla bilinmeyecek bir şey olarak belirir. Böyle bir bilinmezlikte özgürlük varsayılabilir bir şey olarak ele alınır ve kategorik buyruk da bu varsayım üzerine kurulur. Fichte'de ise ahlak yasasının bilgisi özgürlüğün mutlaklığı üzerinden mutlak olarak koyulmaktadır. Bunu destekler biçimde, Wood, Kant ve Fichte ahlakı arasında yaptığı karşılaştırmada Fichte'nin, Kant'ın üçlü ayırımı (ödevden kaynaklanan-ödevde uygun-ödevde aykırı eylem), ödevde uygun eylemi reddederek ikiye indirdiğini söylemektedir ve Fichte'de ödevde uygun eylem, kişinin eğiliminden kaynaklanıyorsa ahlaksızcadır (Fichte'nin Hukuk ve Etik Felsefesi, 2006, s. 390-392). Wood'un bu çözümlemesi, Fichte'nin töz-ilinek kategorisi çerçevesinde ortaya çıkan yabancılaşma kavramıyla paralellik arz etmektedir. Fichte mutlak özdeşliği kurabilmek adına, sonucuna bakmaksızın bütün itkileri yadsımaktadır ve bu da ilineklerin tamamının reddi olarak töz-ilinek kategorisinin reddi anlamına gelir. Fichte'de dar anlamıyla yabancılaşmanın kişi özelindeki yorumunda, kişinin itkilerinin bir yabancılaşma biçimi olarak okunması gerekir. İtkiler, özgür eylem olarak görülmesi gereken kişinin, kendisini sınırlandırarak kendisine yabancılaştığı parçalarıdır. Bunun yanında bu itkiler, ahlak yasasının

7 Fichte'de Ben'in kendini koyması anlamına gelen öz-yaratıcı hareket, 'Tathandlung' olgu (fact) anlamına gelen Tatsache ve eylem (act) anlamına gelen Handlung terimlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Yani Tathandlung terimi, bir eylemin, o eylem sonucu ortaya çıkan olgu ile aynı şey olduğunu ifade eder (1988. s. XV-XIV).

bilincine yani kendi özgürlüğünün bilincine varmak için içerik sağlar. İtkilerin yadsınması çabanın içeriği olarak işler ve böylece itki, özbilinç için bir araç konumuna indirgenir.

Kant'ta ayrı olarak duran teorik ve pratik alanın Fichte'de bir araya getirildiği noktalardan birinin, Kant'ın töz-ilinek kategorisinin reddi olduğu ortadadır. Kendini bir töz olarak değil de bir eylem olarak koyan 'ben', özne-nesne özdeşliğine yükselebilecektir. Bunun yanında, Fichte'de yabancılaşmayı aşmak her ne kadar özgür bir seçim yaparak eğilimlerini yadsıyıp olanın ötesine geçmeyi istemekle ilgilirse de kişinin bunu yapması için motivasyonu sağlayan şey olan özgür olma istemi, bir tür belirlenime bağlanmıştır. Bu belirlenim özgür olmadığında rahatsızlık duyan kişilerin kimler olacağını belirler ve yabancılaşma hissi, özgürlüğü isteyen insan mizacının hissedeceği bir his olarak karşımıza çıkar (Fichte, 1982, s. 15). Özgürlüğü istemeyen bir mizaca sahip olan kişi empirik bilincin ötesine geçmek istemez ve yabancılaşmayı aşmak için gerekli motivasyonu sağlayacak olan yabancılaşma duygusunu da yaşayamaz. Burada yabancılaşmayı aşma kararının özgürce alındığı öngörülse dahi kişinin özgür olma istemini özgürce yaratmadığı ortadadır. Böylelikle Fichte, empirik bilinçten, felsefi bilince geçebilecek olanları daha en başından belirler ve bu geçişi özgürlük istenci üzerinden kişilerin mizacına bağlar. Yine de problem çözülebilmemiş değildir: Özgürlük bir mizaç veya bir eğilim meselesiye; yabancılaşmayı aşmak, eğilimlerini reddetmek anlamına geldiğinde, özgürlük eğilimimiz de reddedilmeyecek midir? Fichte'de özgürlük isteği, insanın sıradan bir itkisi olmaktan ziyade eylemin özüne bağlanan yüksek itkisidir. Daha doğrusu insanın düşük itkileri ve özgürlük itkisi anlamına gelen ahlaksal doğası tek bir itkidir ve bu itki öz-etkinliktir (Hegel, Fichte'nin Dizgesinin Açınımı, 2006, s. 445). Bu sebeple özgürlük eğilimi sıradan bir eğilim değil bütün itkilerin onun alt itkileri olduğu üst itkidir yani tikel itkileri reddetme itkisidir denilebilir. Bu reddediş, *'Tikel itkilerime gerçekliğini, onları kabul ederek ben verdim ve onları aşmaya çalışabilirim. Onları bir ahlak yasasına göre tek bir özgür eylemin parçası kılabilirim.'* şeklinde özetlenebilir. Bunun yanında, bu çaba amacına ulaşırsa ahlaki eylemimi gerçekleştirmek için gerekli olan araç (beden) ortadan kalkmış olur. Bu sebeple alt itkiler ve üst itki bir sentez içerisinde bir araya gelmelidir. "Alt dürtü ya da tek bir dürtünün alt biçimi kendi ereğinden, e.d. hazdan vazgeçmeli, ve bu arada üst dürtü ya da tek bir dürtünün üst biçimi arılığında, e.d. herhangi bir nesne tarafından belirlenmiş olmama durumundan vazgeçmelidir" (Copleston, 2010, s. 76). Bu durum ahlak için ahlakın bir kısmından vazgeçmek anlamına geliyor. Sonuçları açısından özgürlük kısıtlanırsa da bu yine de özgür eylemin bilincinde olmak uğruna yapılıyor. Hem kendi bedeninin hem bedenler-arası ilişkisinin hem de doğa ile olan ilişkisinin korunduğu böyle bir yaklaşımda özgürlüğün özgürlük için kısıtlandığı bir durum ortaya çıkıyor. Bu durumda yabancılaşmanın tam anlamıyla aşılmamış olduğuna dair bir izlenim elde edilebilecekse de bu doğru değildir. Çünkü Fichte'nin 'ben'i bu durumda tam da sonsuz çaba olduğunun bilincine varmış görünmektedir.

3. Hegelci Yabancılaşma Kavramı

Hegelci yabancılaşma kavramı tinin kendine yabancılaşmasını ele alan ontolojik bir temele sahiptir. Tinin kendi bilincine tam anlamıyla kavuşması, empirik bilincin birtakım bilinç aşamalarından geçerek felsefi bilince ulaşmasıyla mümkündür. Bilinç bu aşamalarda kendi dışına doğru hareket ederek karşıtı olarak gördüğü doğayı olumsuzlar ve onu kendinin kılar ve böylelikle kendini nesnel bir formda ortaya koymuş olur. Bilincin bu dışsallaşma hareketi nesneye olan bakışını değiştirirken, değişen bu nesne anlayışı da bilinci ve bir diğer bilinçle olan ilişkisini değiştirir. Bu diyalektik, nesnenin özneye karşılık geldiği mutlak bilme aşamasına kadar devam eder. Bu süreç içerisinde bilincin dışsallaşması (*Entäußerung*), bilincin bir ürün ortaya koyarak kendini kendine dışsal kılması ve bunun sonucunda yeni bir bilinç düzeyine geçerek olmuş olduğu halinden başka türlü olması anlamına gelirken; yabancılaşma (*Entfremdung*), kendini bu koymuş olduğu ürününde tanınamayı ifade eder (Rae, 2012, s. 31). Bu bağlamda yabancılaşma, kendini tanıyamayan bir dışsallaşmaya karşılık gelir.⁸

Dışsallaşma ve yabancılaşma ilişkisinin daha net bir şekilde kavranması için *Tinin Görüngübilimi*'ne kısa bir yolculuk yapılabilir: Dışsallaşma, yani eylemin doğaya yönelerek onu dönüştürmesi ilk olarak bilincin duyu kesinliğini elde etmesi ve temel fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamayı istemesi şeklinde olur. Bilinç kendisi gibi istekleri olan başka bir bilinçle karşılaştığında doğal olmayan bir şey olarak karşı bilincin isteğine yönelir. Hegel'e göre "Bir özbilinç bir özbilinç için vardır. Gerçekte salt bu yolla özbilinçtir; çünkü kendisinin kendi başkalığındaki birliği onun için salt bu yolda belirtik olur" (1986, par. 177). Ancak bu bilinç bir başkasıyla karşılaştığında yeniden dışsallaşmış olur. Kendisi bir başka için başka durumuna düşmüştür ki bu ilişkide başkası kendinde kendisini görürken, kendisi de başkada kendisini görmektedir. Bilinç, kendisini, kendisi olarak gören başkayı ortadan kaldırarak kendi kesinliğinden emin olmak ister. Öte yandan, o, kendisi de bu başkayı kendisi olarak gördüğü için, bu başkayı ortadan kaldırması onun kendisini de ortadan kaldırması anlamına gelecektir. Bu ilişki biçimi taraflardan birini köle diğerini efendi yapar. Köle, dünya ile efendi arasına çalışma ile girerek dışsallaşır ve nesnenin kendisine karşıt olmadığını görür. Burada köle, bir ürün üreterek dışsallaştığı bilinç durumu ile o ürünü üretmeden önceki bilinç durumu

8 Hyppolite, Lukacs'ın Genç Hegel'ini incelerken, Marx'a göre, Hegel'in nesnelleşme ile yabancılaşmayı birbirine karıştırdığının anlatıldığı kısma büyük önem verdiğini söyler. Bu kısmında, Hegel'de felsefi düşüncenin spekülâtif bir idealizmde gerçekleştirildiği ve yabancılaşmanın aşılmadığının ifade edildiğini belirtir. Hyppolite, Hegel'in bu kavramlara ilişkin felsefi çözümlemesine haksızlık edildiğini söyler. (Hyppolite, 2016, s. 120-121,129). Marx'ın (2008) emeğin yabancılaşması kavramını düşündüğümüzde, emeğin ürününde kendisini görememesi anlamındaki yabancılaşma, Hegel'de de yabancılaşmaya denk gelecektir ve hem Hegel hem de Marx insanın çalışma yoluyla kendini kavradığı bir çözümleme içerisinde bulunur. Öyleyse her iki filozofa göre de yabancılaşmanın kendini tanıyamayan bir dışsallaşma olduğu kabul edilebilir.

arasında bir gerilim yaşar. Artık nesne ile olan bağının taban tabana zıt olmadığını öğrenir. Köle gerçekliğin içeriğini kendisinin yarattığını anlar ve bilincin nesneden bağımsız bir öznelliğinin olmadığını görmeye başlar. Burada bilincin kendini anlaması için kendini dışsallaştırması gerektiğini öğrendiğini söyleyebiliriz. Ancak bu dışsallaşma ile ortaya konan nesnede kendini kaybetmesi ve bu nesneyle olan özdeşliğini görmesi gereken köle bunu gerçekleştiremez ve efendi yüzünden kendini nesnel olanda ortaya koyamayan bilinç kendini saf öznellik olarak anlar ve yabancılaşmayı kendi içinde çözmeye çalışarak bilincini ikiye böler. O, “yalınlığımda kendisini gerçekten ayımlaştıran ya da bu saltık ayımlaşmada kendine özdeş kalan bir Ben olmamaktadır” (Hegel, 1986, par. 197). Özgürlüğün sadece bilinç düzeyinde kalıyor oluşu ve bu bilincin nesnelleşme isteği arasındaki çelişki bilinci yeni bir momente sürükler; bu moment kuşkuculuktur. “Kuşkuculuk, Stoacılığın yalnızca kavramı olduğu şeyin gerçekleşmesidir ve düşünce, özgürlüğü olan şeyin edimsel görgüleniştir” (Hegel, 1986: par. 202). İkilenişin her iki tarafının birbirine yabancı olduğu bu kuşkuculuk durumu ile bilinç mutsuz bir bilinç olur. Çünkü o bir yandan değişmeyecek bir nesneye bağlanırken diğer taraftan kendini değiştirebilir olarak görmek zorundadır. Bu durumda bir duygu olarak yabancılaşmanın en yoğun biçimi yaşanmaktadır.⁹ Bu duygu yeni bir bilinç düzeyine geçilmesi için gerekli motivasyonu sağlar. Bu diyalektik yabancılaşmanın olmadığı ve kişilerin, bireyselliğini evrensel olan devletle uzlaştırdıkları etik yaşamda bir diğerini eşit bir şekilde tanıdığı tam bir özbilinç durumuna kadar devam eder.

Burada makalenin amacına binaen kısmi olarak ele alınabilen bilincin ilerleyişi bize şunu gösterir: Tam bir özbilinç hem gelişim aşamalarında hem de vardığı nihai noktada öznelerarası olma özelliğine sahiptir ve özbilinç bir diğerinden bağımsız olarak ele alınamaz. Yabancılaşma da, en temelde, özbilincin, kendini nesneden bağımsız olan bir töz olarak koyması ve böylelikle kendinin öznelerarası olan yapısını anlayamaması anlamına gelir.

4. Fichteci Yabancılaşma Anlayışı ile Hegelci Yabancılaşma Anlayışının Kıyaslanması: Eylemsellikten İlişkiselliğe

Yabancılaşmayı, ‘ideal ben’e yabancı olmak anlamında ele alırsak, onun tam bir özbilince ulaşamama hali olduğunu kabul eder ve Hegelci yabancılaşma anlayışı ile Fichteci anlayışın ayrıldığı yerin de onların özbilinç kavrayışları olduğunu anlarız.

Fichte, özbilinci bilincin kendisini sonsuz bir çaba olarak tanıması olarak anlar. Hegel için ise böyle bir çabanın kendisinin bilincine varmak, özbilince ulaşmak anlamına gelmez. Özbilinç, bir diğeri tarafından kabul edilmeye bağlıdır ve

9 Feuerbach’ın (2008) yabancılaşmayı, insanın dinsel özünün onun karşısına değişmeyen nesnel bir güç olarak dikilmesi olarak ele alması belki de bu yabancılaşma biçiminin en çok huzursuzluk veren yabancılaşma biçimi olmasından ileri geliyordu.

tam bir özbilincin gerçekleşmesi bir devlette somutlaşan etik yaşamın kurulması ve efendinin ortadan kaldırılmasıyla mümkün hale gelir. Aslında özbilincin bir diğeri aracılığıyla zaman içerisinde kurulduğu söylemi Fichte'de de vardır. Gabriel Gottlieb'in, Fichte'nin *Doğal Hakkın Temelleri* adlı eserini baz alarak yazmış olduğu metinde, özbilincin tek bir öznenin özgür bir öz-etkinliği ile kurulamayacağı, ancak karşılıklı etkileşim içerisinde zaman içerisinde kurulabileceği ifade edilmiştir (2016, s. 117). Gottlieb, 'tikel ben'i, insani ve politik bireysellik olmak üzere ikiye ayırmış; birincisini temel tanınma, ikincisini politik tanınma kavramları altında inceleyerek, bir çocuğun özbilincinin birinciden ikinciye doğru nasıl kurulduğunu Fichte'ye referanslar vererek açıklamıştır (2016, s. 118-119, 125, 128-137). Bunun yanında, Fichte'nin (2000) doğal hakları temellendirmek için kaleme aldığı bu eser, her ne kadar vurguyu bir çocuğun özbilincinin zaman içerisinde gelişimini göstermek üzere onu politik hakların taşıyıcısı konumuna nasıl geleceğini koyutlarsa da, özbilinç kavramının tarih içerisinde nasıl tam bir özbilinç anlamına gelen felsefi bilince ulaştığını açıklamaz. Fichte'de politik çerçeve aslında kurucu işlevinden çok ahlaki eylemin sürekliliğini koruyan bir işleve sahiptir ve özbilinç, ahlaki çaba anlamına gelen belirlenimin ötesine geçme çabası olarak kendini gösterir. Politik alan ise tamamıyla özgürlük için özgürlükten vazgeçme anlamına gelen bir garantör olarak belirlenim alanına denk düşecektir. Bu anlamda politik özbilincin de hukuki haklarını bilen bireyin belirlenmişliği üzerinden ele alınması gerekir.

Gottlieb gibi Wood da diğer bilincin, özbilinç olmadaki kurucu işlevini ele alır ve 'ben'in bazı özsel aktivitelerinin, diğer 'ben'lerle olan etkileşimi varsaydığı çözümlenmesinde bulunur (Fichte's Intersubjective I, 2006, s. 68). Bu çözümlenmeyi, Fichte'nin ahlak yasasını diğer 'ben'lerle olan ilişkisi temelinde ele aldığı çağrı (*Aufforderung*) kavramına başvurarak yapar. Çağrıyla, bilincin, amaç kavramını olanağı kılan nesnesi olduğunu Fichte'ye referanslar vererek gösterir ve özerkliğin Fichte'de diğerleri tarafından doğru şekilde etkilenmek olduğunu savunur (Fichte's Intersubjective I, 2006, s. 74-75). Belirtilmelidir ki, 'ben' daima 'ben olmayan'ı aşma çabasıdır ve ahlaki eylem bu çabaya denk düşer. Bu açıdan özbilincin bir ilişkisellik içerisinde kurulduğu ve bu ilişkinin hem doğa ile hem de diğer bilinçle kurulan bir ilişkiyi işaret ettiği şüphe götürmez. Bunun yanında, Fichte'nin yabancılaşma terimini neden sadece töz-ilinek ilişkisini gösterir biçimde kullandığını sorgulamak gerekir. Yabancılaşmayı, bilincin kendisini tanıyamaması olarak düşünürsek; diğer bir özbilinçle olan ilişki, özbilincin yapısına ait olduğu halde bunu kendi bilincinde görememek elbet bir yabancılaşma olgusudur. Diğer yandan, Fichte'nin yabancılaşma terimini sadece töz-ilinek ilişkisi üzerinden kullanması, onun vurgusunun ilişkisellikten daha çok eylemsellik üzerine olduğunu göstermekte ve İlişkisellik bu eylemselliğin garantörü konumuna getirilmektedir.

Hegel, Fichte'nin yabancılaşma kavramına bir tarihsellik ekleyerek onu genişletmiştir denilebilir. Böylece Fichte'de ayrık duran empirik ve felsefi bilinç,

Hegel'de empirik bilincin tarihsellik içerisinde aşama aşama gelişerek felsefi bilince ulaşması üzerinden birleştirilir. Empirik bilincin felsefi bilince ulaşması onun birtakım bilinç düzeylerinden geçmesine bağlıdır ve bu bilinç durumları belirli düzeylerde yabancılaşmıştır. Fichte ise empirik bilincin gelişimi tarihsel olarak ele almadığından, felsefi bilince ulaşmayı bir mizaç meselesi olarak yorumlamıştır.

Fichte'de *Tatbandlung* sürekli bir çaba olarak kendi eylemsel bilincine varırken bu çabanın tarihin bir döneminde sonuçlanmadığını söylemek zorundayız. Yoksa ortada ne empirik bilinç ne de felsefi bilinç kalacaktır. 'Ben'in içeriği kendi itkilerini yadsımak olarak kurulurken; 'ben', özgürlük bilinciyle özdeşleştirilir ve o sadece kendini 'ben-olmayan'la ilişkide anlamlandıran özgür bir eylem olarak görülecektir. İnsanın kendisini mutlak bir çaba olarak koyması *Tatbandlung*'tur. Bu çaba ahlak yasasını gerçekleştirme çabasıdır. Bu belirli düzeylerde gerçekleştirilse de tam olarak gerçekleştirilemeyecek ve çaba olarak kalacaktır.¹⁰ İnsanın kendisini sonsuz bir çaba olarak anlaması yabancılaşmanın aşılması anlamına gelecektir. Hegel, Fichteci yabancılaşma tablosuna tarihsellik eklemekle kalmamış ve bu tarihe bir son vermiştir. İnsanın çabası gerçekleşmiş ve *Geist* ya da insan kendi bilincine akılsal bir devlet içerisinde vararak yabancılaşmayı aşmıştır. Fichte'de efendi, devlet veya itki ile olan mücadele devam etmektedir ve aslında bunları aşmaya yönelik özgür eylem felsefi bilinç anlamına gelir; Hegel'de ise bilinç tarihselliği içindeki çabasıyla efendiyi aşmayı başarmış ve bu sayede kurduğu felsefi bilinçle tarihi okuyabilmiştir. Diğer yandan, Fichte'nin yabancılaşmayı aşan felsefi bilinci, kişiyi eyleme çağırın bir anlayışı benimserken; Hegel'de ise felsefi bilincin, yabancılaşmayı aşan bir ilişkisellikte dinginliğe ulaştığı görülür. Bu göze alındığı takdirde, Hegel'de eyleme çağrı Fichte'deki kadar belirgin değildir ve bu durum Hegel'in yabancılaşmayı aşamamış bir bilincin kendini spekülasyonla ortaya koyduğu yanlış bir bilinç durumunu temsil ettiği şeklindeki bir eleştiriyi ortaya çıkarmaktadır. Buna ek olarak, Fichte'de ise felsefi bilincin durağan olmayan yapısı ve görünürde, nihai bir amacının olmaması, onun 'eylem için eylem' anlamına geldiğini gözler önüne serer.

Sonuç

Yabancılaşma kavramı denildiğinde, bu kavramı ilk temellendiren kişinin Hegel olduğunu söylemek, Fichte'nin bu kavrama yapmış olduğu katkıyı ve bu katkının Kant felsefesindeki kökenini görmezden gelmek anlamına gelir. Fichte,

10 Fichte'nin devlet kuramında da benzer bir durumla karşı karşıya gelinir. Fichte, devleti aşılması gereken yani onu var kılan koşulları ortadan kaldırarak kendisini de ortadan kaldırması gereken bir varlık olarak görür. Ancak bunun mümkün olmadığını düşünür. Bu sadece bir ahlak yasası gibi işleyen bir idealdir. Bu idealin yaşama uygulanıp uygulanamamasıyla ilgilenmez (Fichte, *Early Philosophical Writings*, 1988, s. 156). Bu örnek *Tatbandlung*'un nasıl bir bilince denk düştüğünü anlamak açısından önemlidir. 'Ben' kendisiyle özdeştir ve bu özdeşliğe ulaşmaya çalışır. Bunu yaparken içinde bulunduğu çaba sonsuz bir çabadır ve aslında *Tatbandlung* bu çabadır.

Kant felsefesinde teorik ve pratik olarak iki alana ayrılmış statik bir felsefi sistemi bir eylem ve oluş felsefesine çevirerek bu iki alanı birleştirmek istemiştir. Ancak bunu Kant felsefesini temel alarak yapmaya çalıştığından, Fichte felsefesi, Kant felsefesinin kimi açılardan kabulü kim açılardan reddi olmak durumundadır. Fichte’de yabancılaşma terimi, Kant’ın tözsellik kategorisinin özgür aktivite tarafından meydana getirilmesinde kendini gösterir. Özgür aktiviteye tözsellik önünde bir öncelik verildiğinde, özgür aktivitenin özgürlüğünü kendine yabancılaşarak sınırlandırdığı, ilineği hem kabul edip hem de etmediği şeklinde bir yorum ortaya çıkar. Bu yorum bilincin bir töz olarak konulduğunda kendine yabancılaştığı ve onun ilişkisel ve eylemsel olma özelliğini anlayamadığı anlamına gelir.

İtke ve itkiye sahip olan şey arasında yapılan ayrımın yabancılaşmaya yol açtığı göz önüne alınırsa, bu itkilerin mutlak özdeşliği kurmak için reddedildiği ve aslında kendinde bir kötülük olmadığı ortaya çıkar. Tikel itkiler bilincin, özgür eylem olduğunun bilincine varılması için bir araçtır ve bu araç ahlaki eylemi sürekli kılmak adına korunmalıdır. Böylelikle ‘ben’ kendini ancak bir çaba olarak koyabileceğinden, Fichte’de yabancılaşmanın aşılabileceği konusunda tartışmalar ortaya çıkabilecektir. Ancak Fichte’de ‘ben’in, özgür eylem olarak koyulduğu düşünüldüğünde, özbilinç tam da bu çabanın sürekli kılınmasına bağlı olarak devam edecektir. Bu çaba kişinin dürtülerinin yok edilmediği bir toplumsal-politik çerçeveyi zorunlu kıldığından, Fichte’de bedenler-arası ilişkinin belirli derecelerde özgürlüklerden vazgeçilerek oluşturulması gerekecektir. Burada her özbilincin bir diğerini tanıyarak özbilinç sahibi olabileceği Hegelci sistemle karşılaştırılır. Fichte’deki eylemselik vurgusu, Hegel’de yerini ilişkisellik vurgusuna bırakır.

Nihayetinde, Fichteci yabancılaşma kavramı, Hegelci yabancılaşma kavramıyla aynı temeli paylaşmaktadır. Her iki filozof da bilinci bir töz olarak görmeyi reddetmekte, onu bir ilişkisellik ya da bir eylem olarak kavrayan felsefi bilinçle yabancılaşmayı aşmaktadır. Böylelikle, Kant’ın bir araya getirilemeyecek bir şekilde konumlandığı ahlaki ve empirik alan, Fichte’de sonsuz bir çaba ile birleştirilmeye çalışılırken; Hegel’de ise, bu iki alanın, kişilerin kendi bireyselliğini evrensel olanda gerçekleştirdiği etik dünyada birleştirildiği iddia edilir. Böyle bir dünyada yaşadığına inanmak, eğer öyle değilse, eylemin önüne geçen bir engel olacak ve Fichteci anlamda yabancılaşma aşılamayacaktır. Fichte’de ise yabancılaşmanın aşılması ‘eylem için eylem’ anlamına gelecek ve onun nihai amacı kendisi olacaktır.

Kaynakça

- Copleston, F. (2010). *Alman İdealizmi*. Çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi.
- Davidov, Y. (1997). *Özgürlük ve Yabancılaşma*. Çev. Sargut Şölçün. Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Feuerbach, L. (2008). *Hristiyanlığın Özü*. Çev. Oğuz Özügül. İstanbul: Say Yayınları
- Fichte, J. G. (1982). *The Science of Knowledge*. Ed. ve Çev. Peter Heath, John Lachs. Cambridge: Cambridge University Press.

- Fichte, J. G. (1988). *Early Philosophical Writings*. Ed. ve Çev. Daniel Breazeale. Ithaca: Cornell University Press.
- Fichte, J. G. (2000). *Foundations of Natural Right*. Ed. Frederick Neuhouser. Çev. Michael Baur. Cambridge: Cambridge University Press
- Gottlieb, G. (2016). Fichte's Developmental View of Self-Consciousness. *Fichte's Foundations of Natural Right* (s. 117-137). içinde Ed. Gabriel Gottlieb. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hegel, G. W. (1986). *Tinin Görüngübilimi*. Çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea.
- Hegel, G. W. (2006). Fichte'nin Dizgesinin Açınımı. *Fichte: Alman İdealizmi I* (s. 428-461). içinde Çev. Eyüp Ali Kılıçaslan. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Hegel, G. W. (2006). Fichte [Felsefe Tarihi Üzerine Dersler]. *Fichte: Alman İdealizmi I* (s. 462-487). içinde Çev. Eyüp Ali Kılıçaslan. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Hyppolite, J. (2016). *Marx ve Hegel Üzerine Çalışmalar*. Çev. Doğan Barış Kılınç. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kant, I. (1998). *Critique of Pure Reason*. Ed. ve Çev. Paul Guyer, Allen W. Wood. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kojève, A. (2001). *Hegel Felsefesine Giriş*. Çev. Selahattin Hilav. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Marx, K. (2017). *1844 El Yazmaları*. Çev. Murat Belge. İstanbul: Birikim.
- Rae, G. (2012). Hegel, Alienation, and the Phenomenological Development of Consciousness. *International Journal of Philosophical Studies*, 20:1, 23-42, DOI: [10.1080/09672559.2011.631147](https://doi.org/10.1080/09672559.2011.631147)
- Rousseau, J. J. (2003). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Wood, A. W. (2006). Fichte'nin Hukuk ve Etik Felsefesi. *Alman İdealizmi I* (s. 363-399). içinde Çev. Kaan Özkan, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Wood, A. W. (2006). Fichte's Intersubjective I. *Inquiry*, 49:1, 62-79, DOI: [10.1080/00201740500497431](https://doi.org/10.1080/00201740500497431)